

Recenzje

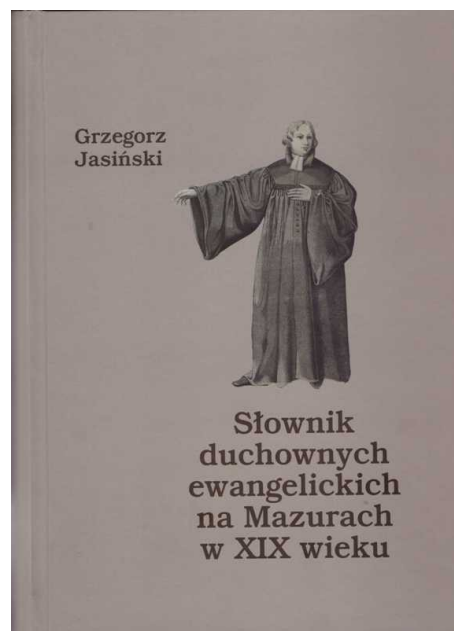
Aneta Sokół

Grzegorz Jasiński, *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku (1817-1914)*, Oficyna Retman, Dąbrówno 2015, ss. 501 („Moja Biblioteka Mazurska”, 27).

Współcześnie w potocznym znaczeniu Mazury kojarzą się z północno-wschodnią Polską, terenami pełnymi jezior i lasów, atrakcyjnymi turystycznie i ubogimi w zakresie infrastruktury gospodarczej. Jednak historycznie nazwa ta była zarezerwowana dla ziem leżących w Prusach Książęcych potem – Wschodnich, zamieszkałych przez polskojęzyczną ludność wyznania luterńskiego, od 1817 r. pielęgnującą swoją wiarę w obrębie Ewangelickiego Kościoła Unijnego, który połączył funkcjonujące w państwie pruskim dwa Kościoły wyrastające z XVI-wiecznej Reformacji: luterński i ewangelicko-reformowany. Kościół unijny, którego członkami stali się Mazurzy, mieszkańcy przede wszystkim terenów wiejskich praktykujący swoją religijność zgodnie z lokalnymi tradycjami i lokalną obyczajowością, miał od początku charakter Kościoła państwowego, nad którym opiekę roztaczali kolejni władcy ziem pruskich począwszy od księcia Albrechta Hohenzollerna, który zaprowadził luteranizm wśród swoich poddanych. Na przestrzeni XIX w. wierni zamieszkujący tereny mazurskie wchodzące w skład prowincji kościelnej Prusy Wschodnie (z konsystorzem w Królewcu), poddawani byli w coraz większym stopniu naciskom germanizacyjnym. Pomimo to ludność wiejska trwała przy rodzimym języku wiary, w czym dużą rolę odgrywali sprawujący posługę księży – posyłani do tamtejszych parafii polskojęzyczni lub znający język polski duchowni, wywodzący się w dużej mierze z samych Mazur, wykształceni w królewieckiej „Albertynie”, przez administrację kościelną kierowani do mazurskich miejscowości celem zachowania uprzywilejowanej w państwie religii.

Prezentowana książka to słownik duchownych ewangelickich pełniących posługę na Mazurach w XIX w. (od 1817 po 1914 r.), autorstwa Grzegorza Jasińskiego, profesora Uniwersytetu w Olsztynie, znawcy mazurskiego ewangelicyzmu i autora wielu publikacji z zakresu tej tematyki¹. Jak pisze on we wstępie, Słownik wyrasta z wcześniejszych zainteresowań biografiami pastorów mazurskich, zainteresowań widocznych w pracach jego poprzedników – autorów polskich (Władysław Chojnacki, 1920-1991) oraz niemieckich, spośród których na uwagę szczególną zasługują materiały zgromadzone przez Friedwalda Moellera (1894-1964), obejmujące życiorysy pruskich duchownych od Reformacji po czasy mu współczesne. Grzegorz Jasiński zaznacza, że polskie opracowanie jego autorstwa uwzględnia mazurskich pastorów z XIX w. w dużej mierze równoległe do wznowionego obecnie kilkutomowego leksykonu niemieckiego Moellera, poszerza jednak zakres badawczy prezentowanych sylwetek ukazanych w pełniejszym kontekście źródłowym i obyczajowym.

Zrąb główny słownika poprzedzony został obszernym wstępem dotyczącym specyfiki stanu pastorskiego Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Mazurach – od pochodzenia duchownych po wizerunek domu pastorskiego w XIX-wiecznych realiach obyczajowych. Księża ukazani zostali także na tle ewolucji ustroju kościelnego, który zmierzał ku uniezależnieniu od struktur państwowych i ukonstytuowaniu się

¹ *Mazurzy w drugiej połowie XIX wieku. Kształtowanie się świadomości narodowej*, Olsztyn 1994; *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817-1914)*, Olsztyn 2003; także liczne publikacje autora dotyczące omawianej tematyki zamieszczone w czasopismach (m.in. „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” czy „Roczniku Mazurskim”). Prof. Jasiński jest także inicjatorem wydania wielu prac, w tym o charakterze źródłowym, z zakresu mazurskiego ewangelicyzmu (m.in. Max Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, Olsztyn 1995; Albert Ch. R., *Kronika parafii ewangelickiej w Rynie w Prusach Wschodnich*, Warszawa, Dąbrówno 2003; Ryszard Otello, *Problemy narodowościowe w Kościele ewangelickim na Mazurach w latach 1918-1945*, Olsztyn 2003). W latach 2010-2014 pełnił funkcję naczelnika olsztyńskiej delegatury IPN.

systemu synodalno-konsystorskiego, podlegając jednak nadrzędnemu zwierzchnictwu króla. W mazurskiej części wschodniopruskiej prowincji kościelnej w 1823 r. istniało 89 parafii ewangelicko-unijnych, których liczba około 1914 r. wzrosła do 124 (s. 15). Z przytaczanych danych statystycznych wynika również, że spośród około 500 tysięcznej grupy ludności zamieszkującej w 1910 r. powiaty mazurskie (m.in. nidzicki, elcki, mragowski, olecki) większość stanowiła ludność polskojęzyczna – byli to polskojęzyczni ewangelicy, którym należało zapewnić posługę duszpasterską.

Duchowni mazurcy w dużej mierze wywodzili się ze stanu pastorskiego, podobnie jak w całym państwie pruskim także w mazurskich parafiach to synowie pastorów i nauczycieli stanowili większość przyszłych duchownych; jak zaznacza autor, decydowało o tym z jednej strony religijne wychowanie w pastorskich rodzinach, z drugiej zaś wyniesiona z domu znajomość języka polskiego, niezbędna w mazurskich parafiach, chociaż z czasem coraz bardziej spychana do poziomu drugiego języka używanego w domach. Poza tym na Mazurach ukształtowały się całe pastorskie dynastie, które mogły poszczycić się kilkusetletnimi, sięgającymi początków luteranizmu w Prusach Książęcych tradycjami (m.in. Giseviusów czy Gregorowiusów). Liczne były także rodziny, których wielu członków pełniło posługę duszpasterską w kolejnych pokoleniach. W prezentowanej części wstępnej poznajemy zasady edukacji przyszłych pastorów, którzy odbywali z reguły studia teologiczne na Uniwersytecie w Królewcu, gdzie mogli pogłębiać swoją znajomość języka polskiego w ramach seminarium językowego.

Dowiadujemy się, że droga do posady pastorskiej nie była łatwa – po skończeniu studiów obejmowała tzw. okres kandydacki, w którym absolwenci teologii obowiązani byli do złożenia stosownych egzaminów, po których przystępowali do ordynacji i mogli ubiegać się o urząd. Autor zapoznaje czytelnika ze specyfiką pracy zawodowej duchownych wybieranych przez parafian, ale zatwierdzanych przez władze konsystorskie, które zwracały uwagę na znajomość polskiego oraz warunków lokalnych przez kandydatów pretendujących do roli mazurskich proboszczów, z czasem obciążanych coraz większą ilością obowiązków, w tym obowiązkiem odprawiania nie tylko polskich ale i niemieckich nabożeństw, organizowaniem stowarzyszeń kościelnych czy służbą na rzecz więźniów coraz wojskowych. Podkreślone zostało, że rola ewangelickich duchownych, zwłaszcza w wiejskich społecznościach, wyrastała ponad samą pracę kościelną; duchownych postrzegano także jako „strażników obyczajowości” i „wychowawców ludu”, co nadawało im rangę urzędników państwowych należących do odrębnego stanu pastorskiego. Omówione zostały preferencje teologiczne pastorów, wśród których nie brakowało zwolenników odradzającego się pietyzmu (neopietyzmu), a także ich zaangażowanie w działalność wydawniczą, polityczną i społeczną. Przedstawiona została sytuacja materialno-rodzinna duchownych, na Mazurach w większości słabo wynagradzanych, poszukujących dodatkowych źródeł dochodu lub ubiegających o lepiej opłacane, dotowane przez państwo stanowiska. Ponadto domy pastorskie, zwłaszcza na terenach wiejskich, traciły swój prywatny charakter pozostając w zasięgu kontrolującej życie prywatne społeczności parafialnej, przypominając mieszkanie w „domu o szklanych ścianach”; wszak od rodzin pastorskich wymagano życia zgodnego z głoszoną przez duchownego nauką. Należy zaznaczyć, że wstęp poprzedzający część słownikową jest cenną publikacją samą w sobie, która z jednej strony pozwala na przekrojowe spojrzenie na urząd XIX-wiecznego mazurskiego duchownego, z drugiej przygotowuje do lektury zamieszczonych biogramów.

W zrzębie głównym zaprezentowanych zostało około 600 duchownych służących w XIX w. na Mazurach w Kościele unijnym, w większości luterskich². Jak podaje autor, w słowniku „*uwzględniono wszystkich (znanych) ordynowanych duchownych pracujących na Mazurach*” w brany pod uwagę okresie (również rozpoczynających pracę przed 1914 r. i kontynuujących ją później). Biogramy opracowane zostały według przyjętego przez autora schematu, który obejmuje na pierwszym miejscu „*drogę życiową w datach*” – od dat granicznych, poprzez daty związane ze zdobywaniem wykształcenia, pracą zawodową i innymi pastorskimi osiągnięciami czy pełnionymi funkcjami. W drugiej części biogramów – w zależności od stanu zachowanych źródeł – profesor zgromadził wszelkie informacje dotyczące sylwetek duchownych, oceniające ich pracę oraz różne formy działalności kościelnej a także pozakościelnej, m.in. aktywność pisarską, wydawniczą, publicystyczną, szkolną; w tej części biogramów znalazły się także wiadomości dotyczące zainteresowań pastorów, ich członkostwa w organizacjach i strukturach kościelnych, zdobytych nagród, stanu zdrowia czy cech charakterologicznych. W dalszej kolejności uwzględnione zostały informacje o stosunkach rodzinnych, w tym powiązania z innymi pastorami – ojcami, synami, braćmi, co pozwala na odtworzenie

² W zamieszczonych dodatkach autor umieścił trzech duchownych Kościoła Ewangelicko-Reformowanego pełniących posługę w Działdowie i Gołdapi na przestrzeni uwzględnianego w pracy okresu. Należy także zaznaczyć, że ewangelików reformowanych obsługiwali także księża wywodzący się z tradycji luterskiej.

mniej lub bardziej licznych „dynastii” pastorskich; zebrane dane odzwierciedlają także pochodzenie społeczne duchownych oraz wizerunek ich rodzin – dzieci, żony, rodzeństwa. Kończą biogramy publikacje autorstwa prezentowanego duchownego.

Z dzisiejszego punktu widzenia na szczególną uwagę zasługuje druga część zebranych w słowniku biogramów, przy wielu pastorskich sylwetkach rozbudowana i wybiegająca poza podstawowe fakty biograficzne, wzbogacona zachowanymi ocenami wartościującymi, które dzięki przytaczanym szczegółom przybliżają i indywidualizują XIX-wiecznych mazurskich księży posługujących w Kościele unijnym. Dla współczesnego czytelnika ciekawe i poznawczo ważne mogą okazać się przytaczane oceny pracy kaznodziejskiej i duszpasterskiej, jak np.: *„jest pobożnym, uzdolnionym człowiekiem, bardzo gorliwym i rzeczywiście czerpiącym radość z pracy. Jego kazania i katechezy wybijają się ponad przeciętność”* (o: Johann J. G. Rimarski, 1849-1935, s. 280), czy: *„Superintendent Skierlo nie przynosi w kazaniu i katechezie wielkich myśli, są one proste i skromne, jak i on sam na ambonie. (...) Pracuje jako oddany przyjaciel swoich braci na urzędzie i członków swojej parafii”* (...) (o: Friedrich J. L. Skierlo, 1841-1916, s. 322), także: *„Jego głębokie, z zapalem głoszone kazania przyciągają, również z miejsc oddalonych, także i wykształconych, parafianie wypełniają w niedzielę świątynię do ostatniego miejsca”* (o: Heinrich H. K. Leidreiter, 1853-1943, s. 211) oraz: *„Stał na ambonie jak prorok, głoszący kazanie już samą swoją postacią, parafia z napiętą uwagą śledziła jego słowa”* (o: Rudolf K. Rudnick, 1816-1899, s. 286).

W powizytacyjnych ocenach mazurskich duchownych cytowanych w słowniku, zachowały się także uwagi dotyczące znajomości języka polskiego posiadanej przez proboszczów, ich relacji z parafianami – od wzorowych po poprawne lub naganne, wiadomości dotyczące ich udziału w rozwoju życia parafialnego, wznoszeniu nowych kościołów czy zaangażowaniu w lokalną działalność charytatywną na rzecz potrzebujących. Z biogramów wyłaniają się również księży sprzyjający ogólnym zamysłom germanizacyjnym czy dopuszczający się nieprawidłowości wobec wspólnoty wyznaniowej i przepisów prawa. Uwzględniona została, jak już wspomniano, aktywność pisarska i publicystyczna duchownych, poparta biograficznymi zestawieniami oraz zasługami mazurskich pastorów dla obrony i rozwoju piśmiennictwa polskiego (m.in. Gustaw H. M. Gizewiusz, 1810-1848). Te wiadomości wzbogacające życiorysy nie zachowały się dla wszystkich prezentowanych sylwetek, toteż część biogramów w słowniku z racji szczupłości przetrwałych danych ogranicza się do najważniejszych dat z życia, czasem także informacji o powiązaniach rodzinnych. Na końcu każdego biogramu autor podaje wykorzystane źródła – od archiwalnych po inne publikacje z zakresu mazurskiej i ewangelickiej biografistyki, prace polskich i niemieckich autorów.

Słownik wzbogacony został kilkoma dodatkami – wykazem duchownych pełniących posługę w parafiach poszczególnych diecezji mazurskiego Kościoła unijnego, wykazem mazurskich superintendentów z XIX w. oraz dodatkami przedstawiającymi powiązania rodzinne pastorów. Całość kończy wykaz tytułów wykorzystanej w pracy literatury oraz indeks osobowy. Praca wydana w powiększonym formacie, w twardej okładce, opublikowana została przez Oficynę Retman z Dąbrówna, nakładem której ukazują się tytuły dotyczące lokalnych tradycji mazurskich, także dotyczące tematyki wyznaniowej tego regionu. Z punktu widzenia oczekiwań czytelnicznych można zauważyć, że zabrakło w prezentowanym słowniku portretów pastorów mazurskich – być może jednak zachowanych – które znacznie urozmaiciłyby biograficzny przegląd sylwetek, często scharakteryzowanych indywidualnie i dosyć barwnie. Przykładowe chociażby ilustracje zapewne jeszcze bardziej przybliżyłyby współczesnemu czytelnikowi zachowane na kartach słownika postacie.

Należy podkreślić, że Słownik wieńczący dotychczasowy bogaty dorobek naukowy prof. Jasińskiego, dorobek dotyczący mazurskiego ewangelicyzmu, jest ważną pozycją wydawniczą dla poznania i dalszych prac badawczych nad przeszłością ewangelików. Polskojęzyczni wyznawcy z ewangelickiego Kościoła unijnego poddani akcji zniewolenia w Trzeciej Rzeszy, po 1945 r. poczytywani byli za wrogów państwa polskiego, w większości opuszczając zasiedlaną od czasów Reformacji rodzinną ziemię (wyjeżdżając na ogół do Niemiec). Niewielka obecnie wspólnota luterkańska w diecezji mazurskiej posiada jednak, czego dowodem jest prezentowana książka, bogatą przeszłość poświadczoną działalnością licznych na przestrzeni XIX stulecia grona pastorskiego. Słownik może zatem służyć zarówno poznawaniu sylwetek pełniących posługę w poszczególnych mazurskich miejscowościach duchownych, jak też uzupełniać wiedzę dotyczącą parafii, obyczajowości mazurskich ewangelików, ich aktywności charytatywnej, wydawniczej i stowarzyszeniowej. Może z jednej strony posłużyć pracom badawczym o charakterze lokalnym, z drugiej zaś stanowić kolejną bazę źródłową prowadzącą do odkrywania historycznej spuścizny Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce.

Współwydawcami Słownika są Archiwum Państwowe w Olsztynie oraz Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Książkę wydano przy wsparciu finansowym Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP.